

Dr. habil. DOMONKOS Endre.
tudományos főmunkatárs
Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok
Egyeteme
Külkereskedelmi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Senior Research Fellow
Budapest Business School University of Applied Sciences
Faculty of International Management and Business
Department of International Relations
email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

**AZ „ÚJ SZAKASZ” GAZDASÁGPOLITIKÁJA KÖZÉP-
ÉS KELET-EURÓPÁBAN**

*ECONOMIC POLICY OF THE „NEW COURSE” IN
CENTRAL AND EASTERN EUROPE*

ABSTRACT

After the death of Stalin on 5th March 1953, the new Soviet leadership headed by Malenkov and his associates launched the politics of “New Course”. Compared with the previous period, economic development policy was modified because the share of heavy and armament industries was reduced considerably within the investments. Measures were taken in the agriculture in order to lay off forced collectivization and to increase food processing. The communist leadership broke off with the Stalinist “cult of personality” and refused the concept of unavoidable war between East and West. The necessity for the introduction of the “New Course” was linked with the increasing economic and social tensions in the socialist countries. The political “thaw” and the reform endeavours of Central and Eastern Europe was influenced by the 20th Congress of the Soviet Communist Party, which was held in February of 1956. The speech of Nikita Khrushchev, who made a sharp turn against Stalinism, by condemning the violation of “socialist legality” and the ruthless terror had profound impact on the further economic and political development in the Central and Eastern European

countries. As a result of this process de-Stalinisation started to emerge in the region as a whole.

The objective of my paper is to analyse the peculiarities of the “New Course” in Central and Eastern Europe. Besides the comparison of the development of each country, emphasis will be given on the economic consequences of the political “thaw” in the region. Because of length constraints, I will not highlight the political history of Central and Eastern European countries.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, „új szakasz”, Közép- és Kelet-Európa, desztalinizáció, reformintézkedések

Keynotes: economic history, „New Course”, Central and Eastern Europe, de-Stalinisation, reform measures

1. Bevezetés

Sztálin halálát követő (1953. március 5.) időszakban hatalomra került új vezetés meghirdette az „új szakasz” politikáját, amely Georgij Malenkov miniszterelnök és munkatársai nevéhez kötődött. A korábbi korszakhoz képest módosították a gazdaságfejlesztés irányelveit, melynek során csökkentették a beruházásokon belül a nehézipar és a hadiipar arányát. A mezőgazdaságban felhagytak az erőszakos tévesztéssel és szorgalmazták az élelmiszer-termelés növelését. Lényeges változást jelentett a sztálini időszakhoz képest, hogy a kommunista pártvezetés szakított a háború elkerülhetetlenségének koncepciójával és a személyi kultusz elvével. Az „új szakasz” bevezetésének szükségessége szorosan összekapcsolódott a szocialista tábor országaiban kialakult gazdasági és társadalmi feszültségekkel. Az enyhülési politika és a közép- és kelet-európai országok reformtörekvései szempontjából meghatározó fontosságú volt az SZKP 1956. február 14-25-ei XX. kongresszusa, amely szentesítette a desztalinizáció folyamatát. A sztálinista rendszert és annak bűneit elítélő hrucsovi politika jelentős hatást gyakorolt a közép- és kelet-európai államok későbbi gazdasági-politikai fejlődésére.

2. Az „új szakasz” gazdaságpolitikája az NDK-ban

Az „új szakasz” bevezetésére először az NDK-ban került sor. 1953. május 13-án és 14-én a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) Központi Bizottsága legkevesebb 10%-os normaemelést jelentett be.¹ A minisztertanács május 28-án elrendelte az új normák bevezetését. Válaszul 1953. június 16-17-én Kelet-Berlinben munkásfelkérésre került sor, amely hamarosan

több nagyvárosra is áterjedt. A megmozdulás Walter Ulbricht sztálinista rendszere elleni nyílt támadás volt, melynek során a felkelők követelték a megszálló szovjet csapatok NDK-területéről történő kivonását és szorgalmazták az elhibázott gazdaságpolitika korrekcióját. A keletnémet párvezetés a munkásfelkelést szovjet segítséggel leverte és véresen megtorolta.²

A NSZEP a felkelés leverésével párhuzamosan kidolgozta a Neuer Kursként emlegetett „új szakasz” gazdaságpolitikáját. Az új kurzus jegyében meghirdették az élelmiszer- és a fogyasztási cikkek gyártó iparágak nehézipar rovására történő fejlesztését, a lakosság életszínvonalának emelését, valamint a magánkisipar és a magánkiskereskedelem szerepének újbóli megerősítését. Leállították az új téveszek és tagok szervezését, illetve lehetővé tették a termelősövetkezetek feloszlását, a közös gazdaságból való kilépést. 1953. július közepéig mintegy 1300 magánvállalkozó kapta vissza üzletét vagy üzemét. A magánvállalkozók adótartozásának 42%-át az állam elengedte, fizetendő jövedelemadójukat 10-15%-kal csökkentette. A magánkezdeményezés ennek ellenére sem lendült fel, mert sokan átmeneti intézkedésnek vélték az engedményeket.³

A kommunista állampárt (NSZEP) a felkelés leverése után négy nappal visszaállította az április 1-jei normákat, egyidejűleg 10 márkával növelte a legkisebb nyugdíjakat. Július közepére a „népi tulajdonú” ipar munkásainak minimálbérét 20-38 márkával emelték.⁴

Az 1953. augusztus 22-i egyezményben a Szovjetunió lemondott a még nem teljesített 2537 millió dolláros keletnémet jóvátételről, ellenszolgáltatás nélkül visszaadott 33 nagy kohászati, vegyipari és gépipari üzemet. A kereskedelmi tartozások kivételével elengedte az NDK háború utáni tartozásait, és 1954. január 1-jétől évi 350 millió márkára csökkentette az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok költségeihez való német hozzájárulást. A szovjet kormány 485 millió rubel hitelt folyósított a keletnémet államnak és jelentősen növelte áruszállításait.⁵

A keletnémet gazdaságban végbement pozitív fejlemények ellenére a NSZEP IV. kongresszusa véget vetett az új irányvonalnak. Walter Ulbricht a korábbi hierarchikus uralmi struktúrák megőrzésére törekedett. Gazdaságpolitikai téren a korábbi időszakhoz való visszatérést jelentette a második ötéves terv (1956-1960), amely az ipari termelés több mint 50%-os, a bérek 30%-os növekedését, a heti munkaidő 40 órára csökkentését tervezte. A terv középpontjában a beruházási eszközöket előállító iparágak fejlesztése és a mezőgazdaság kollektivizálásának felgyorsítása állt. A pártvezetés a nehézipar átfogó fejlesztése mellett szorgalmazta a fogyasztási iparágak termelésének növelését is. A keletnémet kommunista vezetés ugyanakkor

– szakítva az SZKP XX. kongresszusának irányvonalával – 1959-ben a szocialista átalakítás ütemének felgyorsítását hirdette meg.⁶

A mezőgazdaság erőszakos tévesztésének katasztrofális következményei voltak. Számos termelőszövetkezet nem teljesítette a tervet, vagy csak részben művelte meg a földet. A magánkezdeményezés megbénult.⁷ A gazdasági helyzet további romlásával párhuzamosan mintegy 200 ezer fő hagyta el az országot, amely megfosztotta a keletnémet gazdaságot a szakképzett munkaerőtől.⁸

3. Nagy Imre reformkísérlete

Sztálin halálával bekövetkezett fordulat eredményeként Magyarországon is új miniszterelnök lépett hivatalba. Nagy Imre 1953. július 4.-1955. március 28. között volt a minisztertanács elnöke. Nagy Imre irányításával az alábbi kiigazításokat hajtották végre a gazdaságban:

- a folyó beruházási tervet az 1953. évi 16,8 milliárd Ft-ról 1954-re 11,8 milliárdra csökkentették;
- módosították a beruházások szerkezetét. Az ipar részesedése 46%-ról 35%-ra, a nehéziparé 40%-ról 30%-ra mérséklődött. A mezőgazdasági beruházások aránya ugyanakkor 13%-ról 24%-ra emelkedett, a lakásépítésre fordított összegeké 6%-ról 11%-ra.⁹
- Döntöttek a leállítandó kiemelt nagyberuházásokról;
- Eltörölték a kulák listákat.
- Csökkentették a magánparasztság adóterheit és a beadási kötelezettségeket.
- Eltörölték az adó és beadási kötelezettségek elmaradása miatt kiszabott büntetéseket.
- Javították az agrárágazat eszköz-ellátottságát, ennek során csökkentették a gépállomások szolgáltatásainak díjtételét.
- Megszüntették az erőszakos tévesztés korábbi gyakorlatát.
- Lehetővé tették a szövetkezetekből történő kilépést, sőt ha a tagság kétharmada úgy döntött, fel is lehetett oszlatni a termelőszövetkezeteket.¹⁰
- 1954 tavaszáig mintegy 10 ezer fogyasztási cikk árát csökkentették mintegy 5 és 40% közötti mértékben, miközben a munkások és az alkalmazottak bérét megemelték – reálértéken számítva átlagosan mintegy 15%-kal.¹¹

Az intézkedések látványos fordulatot hoztak mind a közellátásban, mind az életszínvonal növelése terén. A mezőgazdaságban jelentősen csökkent a

termelőszövetkezetek száma. A felbomlások és a kilépések következtében a téészek száma 5100-ról 4381-re, a taglétszám 370 ezerről 230 ezerre, s a földterület 2,5 millió holdról 1,6 millióra csökkent.¹²

1955 tavaszán ismét újabb fordulat történt a magyar belpolitikában. A sztálini irányvonalat követő Rákosi és támogatói éles támadást indítottak Nagy Imre és reformpolitikája ellen. A magyar miniszterelnököt jobboldali elhajlással és revizionizmussal vádolták. Nagy Imrét 1955. április 14-én kizárták a pártból. A Gazdaságpolitikai Bizottság újból az 1953 előtti irányba fordította a tervezést. Politikailag és gazdaságilag is visszarendezés történt, burkolt áremeléseket hajtottak végre, az adóterheket növelték. A pártvezetés újból visszatért az erőszakos téészesítés gyakorlatához és megszigorította a terménybeszolgáltatási kötelezettséget. Az iparban ismét a normarendezésekhez fordultak, ezzel próbálva javítani a termelékenységet. A gazdaság rendkívül súlyos helyzetbe került. 1956 szeptemberében el kellett ismerni, hogy túlzottak voltak az előző évi tervhez fűzött remények. A párt a Szovjetunióhoz fordult segítségért.¹³

4. Csehszlovákia

Az 1940-es évek végén megindult erőszakos téészesítés és az első öt-éves terv, egyoldalú nehézipar fejlesztését szolgáló programja súlyos torzulásokat okozott a csehszlovák gazdaság szerkezetében.¹⁴ Az ötéves terv végrehajtásakor sorra jelentkeztek – a többi KGST-országhoz hasonlóan – a gazdasági növekedést akadályozó tényezők: az általános tüzelő- és nyersanyag-ellátási nehézségek, a munkaerőhiány, valamint a növekvő külkereskedelmi mérleg deficit problémája. Állandósult a hiány a fogyasztási cikkek mellett az alapvető élelmiszerekből is. A gazdasági helyzetet súlyosbította az agrárágazatban dolgozó munkaerő további bevonására alapozott gazdaságfejlesztési stratégia, amely bürokratikus irányítással párosult.¹⁵

Csehszlovákiában az 1953 elején bevezetett inflációellenes pénzügyi reform miatt sztrájkokra került sor Plzeňben, Prágában és Strakoniceben. A munkabeszüntetések egyértelműen jelezték a csehszlovák államban kialakult társadalmi és politikai feszültségeket.

Zápotocký államelnök a CSKP 1953. szeptember 4-i, nem nyilvános beszédében túlfeszítésről, népgazdasági aránytalanságokról beszélt. Magyarországhoz hasonlóan itt is a kormányfő (Viliam Široký) jelentette be a változásokat a lakosságnak, ezért Csehszlovákiában új kormányhatározatról beszéltek, amelynek középpontjában az életszínvonal növelése és a mezőgazdaság fejlesztése állt. 1953 szeptemberében az aránytalanságok

kiküszöbölése érdekében átdolgozták a népgazdasági tervet. Az 1953. évi beruházásokat mintegy 16,1%-kal csökkentették, emelték a lakásépítésre fordítható összegeket, 665 millió koronával növelték az év végéig a termelőszövetkezetek fejlesztésére fordítható keretet, 111 millióval a kereskedelmi beruházásokat.¹⁶

A mezőgazdaságban eltörölték a kuláklisztát. Korlátozott mértékben ugyan, de lehetővé tették az egyéni parasztgazdák számára, hogy mezőgazdasági terményfeleslegük egy részét szabadpiacon értékesítsék. 1953 decemberében csökkentették a magánparasztok adóterheit és a beadási kötelezettségeket. Megszüntették az erőszakos téeszésítés korábbi gyakorlatát és növelték a mezőgazdasági termékek felvásárlási árát. A pozitív intézkedések hatására 1954-re a termelőszövetkezeti tagok száma 381 000-ről 304 000-re csökkent. Csehszlovákiában az 1953 és 1954 közötti időszakban a reálbérek közel 10%-kal növekedtek, a lakossági fogyasztás pedig 14%-kal bővült.¹⁷

A mezőgazdaságban végbement pozitív fejlemények ellenére 1955 júniusától újból megindult a téeszésítés. A parasztgazdák többsége azonban továbbra sem lépett be a termelőszövetkezetekbe. A kommunista pártvezetés válaszul újabb kulákellenes kampányt hirdetett és a gazdag-parasztok birtokait kártalanítás nélkül elkobozta. Csehszlovákiában a mezőgazdaság kollektivizálásának második hulláma szorosan összefüggött a városi lakosság élelmiszer-ellátásával és az ipar számára szükséges munkaerő biztosításával.¹⁸

1958-ban kísérlet történt a központosított tervutasításos gazdálkodás merev és bürokratikus irányítási rendszerének átalakítására. Az eredeti elképzelés a parancsgazdaságra épülő rendszer hatékonyabb működésének elérését célozta, csökkentve a pártapparátus gazdaságirányítás terén játszott szerepét. A vállalati önállóság növelése érdekében mintegy 1417 ipari vállalatot egyesítettek és 383 gazdálkodó egységet (VHJ, výrobní hospodářská jednota) állítottak fel. Ez utóbbi szervezetek a nagyvállalatok mellett mintegy 67 ipari üzemből álltak. Az intézkedés célja a vállalatokra lebontott kötelező tervmutatók számának csökkentése, valamint a termelők és a fogyasztók közötti piaci viszonyok kialakítása volt.¹⁹

Összegezve elmondható, hogy az 1950-es évek közepétől bevezetett reformintézkedések nagy részét a csehszlovák kommunista pártvezetés visszavonta, és újból visszatért a merev és bürokratikus szabályozás gyakorlatához.

5. Gomulka reformkísérlete Lengyelországban

Lengyelországban a pártvezetés mellőzte az „új szakasz” kifejezés használatát. A lengyelek azzal érveltek, hogy ők nem követtek el olyan súlyos hibákat, mint a többi népi demokrácia. A többi közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan azonban itt is hangsúlyos feladattá vált az életszínvonal növelése és a mezőgazdaság fejlesztése az 1953 utáni időszakban.²⁰

1955-ben befejeződött a hatéves terv. Az ipari termelés növekedését kivéve egyetlen tervszámot sem sikerült teljesíteni. A gazdasági nehézségek már 1952-ben világosan megmutatták a tervek irrealitását. 1953-1954-ben többször is módosították azokat, de a gazdasági ágazatok közötti aránytalanságok veszélybe sodorták az egész tervgazdálkodást. Az erőszakos téveszesítés miatt a mezőgazdasági termelés még 1955-ben sem érte el a háború előtti szintet. Az átlagos reáljövedelem Lengyelországban 1955-ben 10-20%-kal alacsonyabb volt az 1938-as jövedelmeknél.²¹

A LEMP vezetése kezdetben bizonyos gazdasági könnyítésekkel, béremeléssel próbált a romló hangulaton segíteni.²² 1956. június 28-án Poznańban közel 55 ezer munkás tüntetett a munkanormák szigorítása és a progresszív darabbér eltörlése miatt, ami a munkások kétharmadának keresetsökkenéséhez vezetett. A kelet-berlini felkeléshez hasonlóan a megmozdulás itt is a sztálinista önkényuralmi rendszer ellen irányult. A demonstráció hamarosan véres felkeléssé vált. A rendőri erők és a tüntetők közötti összecsapás során 54 ember halt meg és több százán megsebesültek.²³ A munkásfelkelés és annak véres elfojtása fordulópontot jelentett Lengyelország legújabb kori történetében. 1956 októberében a LEMP KB ülése élesen bírálta a korábban folytatott, egyoldalú nehézipar fejlesztésére épülő gazdaságpolitikát. Az 1940-es évek végén kizárt Gomulát visszavették a pártba és október 20-án – a legfelső szovjet pártvezetés beleegyezésével – a LEMP első titkárává választották.²⁴

Gomulka az alábbi intézkedéseket hajtotta végre a gazdaságban:

- a kormány mellett létrehozták a Gazdasági Tanácsot, amelynek elnöke a piaci szocializmus bevezetése mellett elkötelezett Oskar Lange lett. Ez utóbbi testület 36 tagú volt, elnökből és elnök-helyettesekből, valamint gazdasági szakemberekből állt. A Gazdasági Tanács véleményező és javaslattevői jogkörrel rendelkezett és független gazdasági elemzéseket készített.²⁵
- Átfogó vita kezdődött a párton belül a gazdaság irányításának átalakításáról. 1957 nyarán került nyilvánosságra a „gazdasági modell irányvonalainak módosításáról” szóló javaslattervezet, amely a vállalatokra

- lebontott kötelező tervmutatók helyett a piaci ösztönzők szerepét hangsúlyozta. A dokumentum szorgalmazta a vállalatoknál a nyereségrészesedés fokozatos bevezetését és az árrendszer átalakítását, ugyanakkor a munkabérek központi szabályozását továbbra is fenntartotta volna.²⁶
- a kollektivizálást véglegesen megszüntették. A téeszek száma 1956 és 1957 közötti időszakban 10 200-ról 1700-re csökkent. A mezőgazdasági termelés 80%-át a helyreállított parasztgazdaságok adták.²⁷
  - a szejm elfogadta a munkástanácsok létesítéséről szóló törvényt. A lengyel üzemekben sorra alakuló munkástanácsok nem egy helyen leváltották a kompromittált igazgatókat.²⁸

1957-ben a LEMP visszatért a korábbi időszak gazdaságpolitikájához. A nemzetközi szakirodalom az 1957 és 1960 közötti időszakot „reformellenes” korszaknak nevezte el, amely egyet jelentett a Lengyel Munkáspárt központi hatalmi monopóliumának újbóli megerősítésével.²⁹ Bár az 1956-ban bevezetett gazdasági reformintézkedések egy része továbbra is hatályban maradt, a lengyel állampárt az 1950-es évek végén elutasított minden olyan törekvést, amely a központosított tervezőgazdálkodás hatékonyabb működésére, és ezzel együtt a vállalati önállóság szerepének növelésére irányult.³⁰

A kormány mellett tanácsadó és konzultatív testületként működő Gazdasági Tanács elveszítette gyakorlati jelentőségét. Szerepét 1958-59-ben minimálisra csökkentették. A testületet 1962-ben a lengyel kommunisták feloszlatták.³¹

6. Románia

Romániában sem beszéltek új szakasról, de a Román Munkáspárt Központi Vezetősége (KV) 1953. augusztus 19-20-i plenáris ülésének határozata értelmében előirányozták a mezőgazdasági termelés és az életszínvonal növelését, valamint a nehézipar mérsékeltebb fejlesztését.³²

A második ötéves terv (1955-1960) továbbra is a szocialista iparosítás felgyorsítására és ezen belül a nehézipari ágazatok kiemelt fejlesztésére irányult. Az A (beruházási eszközök) és B (fogyasztási javak) szektor közötti aránytalanság változatlanul fennmaradt. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás részesedése a beruházásokból mindössze 12,5%-ot tett ki.³³

Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14-25.) Romániában a hruscsovi irányvonal térnyerését eredményezte. Ennek szelleme hatotta át a

Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1956. december 27-29-i ülését is. Az RMP KV a következő, gazdasági intézkedéseket fogadta el:

- a szocialista iparosítás nehéziparra alapozott fejlesztése mellett biztosították a fogyasztási termékeket előállító iparágak és a mezőgazdaság kiegyensúlyozott fejlődését;
- pénzügyi és anyagi ösztönzőkkel támogatták a könnyűipar és az agrárágazat fejlesztését;
- szorgalmazták a túlzott mértékű központosítás gyakorlatának megszüntetését, növelve a szocialista vállalatok vezetőinek és a néptanácsok hatáskörét. A KV határozat a szocialista állami vállalatok hatáskörének bővítését hangsúlyozta a vállalati bevételek egy részének felhasználása terén.
- A mezőgazdasági termékek legnagyobb részénél eltörölték a központi alap kötelező kvóták útján való ellátását és bevezették a szerződések és felvásárlások rendszerét. 1957. január 1-jétől parasztgazdaságok számára megszűntek a kötelező kvóták az alábbi termékekből: búza, rozs, kukorica, napraforgó, más szemes termények, burgonya, széna, tehén- és juhtej.³⁴

Egészében véve megállapítható, hogy a balkáni országban az 1953 augusztusa és 1956 decembere közötti óvatos, sokszor ellentmondásosan megfogalmazott és végrehajtott reformintézkedések csökkentették a társadalom különböző rétegei – különösen az ipari munkásság és az egyéni parasztek – körében felhalmozódott társadalmi és politikai feszültséget.³⁵

7. Bulgária

Vulko Cservenkov, aki Georgi Dimitrov halála után (1949. április) Bulgária legfőbb vezetője lett, ugyancsak rendkívül óvatos, inkább csak közvetett kritikát mondott az előző évek gazdaságpolitikájáról. „Iparosításunk sikere, melyet az első ötéves terv során elértünk, most lehetővé teszi a fogyasztási cikkek termelésének maximális ütemű növelését és a lakosság anyagi és kulturális elmaradottságának gyors javítását”.³⁶

Cservenkov gazdasági téren csak kismértékű korrekciót hajtott végre. Mérsékelték az ipari beruházásokat, és több beruházási forrást biztosítottak a mezőgazdaságnak és a szolgáltatásoknak. Mindezek következtében a lakossági fogyasztás 1952 és 1955 között Bulgáriában a megtermelt javak 66%-ról 77%-ára emelkedett.³⁷ A második ötéves terv (1953-1957) a bruttó ipari termelés 60%-os növelését irányozta elő a tervidőszak végére. Ennek

során nagyobb hangsúlyt helyeztek a mezőgazdaság és a fogyasztási iparágak fejlesztésére. Ugyanakkor a beruházási források közel felét továbbra is a szén- és vasércbányászatra, valamint kohászatra fordították.³⁸

1958 végén újból megindult a mezőgazdaság erőszakos kolhozosítása. A hangsúly a meglévő szövetkezetek összevonásával létrejött nagyobb egységekre esett. Az 1950-es évek végére a bolgár gazdálkodás 932 szövetkezetben folyt. Ezek átlagosan 10 378 hektár nagyságúak voltak.³⁹ Bulgáriában a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket magába foglaló, nagyüzemi kollektív termelőegységeket hoztak létre, melyek méretüket tekintve nagyobbak voltak, mint a szovjet kolhozok.⁴⁰ A balkáni államban 1959-re a földek 92%-án mezőgazdasági nagyüzemek működtek.⁴¹ A mezőgazdaság téjesítésének káros hatásai a szövetkezetek alacsony hatékonyságú működésében és gépellátottságában is megmutatkoztak. A termelőszövetkezetekkel szemben a magángazdaságok magasabb terméseredményeket értek el. Az 1950-es években a legfontosabb állatfajták (birkák egyharmada, a szarvasmarha- és sertésállomány 38, illetve 40%-a) innen kerültek ki. A hús és a tej 40%-át a magángazdák és nem a szövetkezetek adták.⁴²

A bolgár kommunista pártvezetés a mezőgazdaság erőszakos téjesítésével és az átgondolatlan, egyoldalú nehézipar fejlesztését szorgalmazó gazdaságpolitikájával csak tovább tetézte a meglévő gazdasági problémákat. Mindez szükségessé tette a balkáni országban az 1960-as évek elején a gazdaságirányítás felülvizsgálatát.

8. Jugoszlávia

A térség országai közül kivételt jelentett Jugoszlávia, ahol a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetése – szakítva a hivatalos sztálini politikával – 1948 után önálló nemzeti kommunista irányvonalat hirdetett.⁴³ 1950 júniusában a parlament törvényt fogadott el az „Állami vállalatok és munkáskollektívák magasabb gazdasági társulásainak irányításáról”. A „munkás öngazgatás” elvére épülő új rendszer elméletben elvette az államtól a termelési eszközök tulajdonjogát, és „társadalmi tulajdonnak” nyilvánította azokat. Az egyes vállalatok igazgatására a munkásokat hatalmazták fel.⁴⁴

A gyakorlatban a munkástanácsoknak viszonylag kevés hatalmuk volt. Az igazi irányítás a helyi pártszervek által kinevezett igazgatók kezében összpontosult. A munkástanácsok továbbra is a vállalatvezetés ellenőrzése alatt működő inkább konzultatív jogkörrel bíró szervezetek voltak.⁴⁵

Az 1953-ban elfogadott alkotmánymódosítás kimondta, hogy Jugoszlávia gazdasági és politikai rendszere a „munkás öngazgatás” elvére épül.⁴⁶

Az 1951 decemberi törvény a tervezésnél eltörölte a kötelező tervmutatókat és a központi tervek lebontását. 1952 folyamán megszüntették a kötelező tervutasításokat és az erőforrások állami elosztását. Részben liberalizálták az árakat és a külkereskedelmet. A vállalatok piaci környezetben kezdtek működni.⁴⁷

A mezőgazdaságban fordulópontot jelentett az 1953. március 30-án elfogadott rendelet, amely egészen új irányt szabott az agrárpolitikának. Hozzáláttak a téeszek átszervezéséhez, amelyek idővel önigazgató agrárvállalatokká váltak. Megengedték a tagságnak, hogy kilépjen a szövetkezetekből és tíz hektárig (a magánbirtok nagyságát annyiban maximálták) magával vigye a beadott földet. Ennek hatására néhány év alatt a téeszek többsége megszűnt.⁴⁸

Lényeges intézkedésnek bizonyult a jugoszláv bankrendszer átszervezését szabályozó törvény, melyet 1954-ben fogadtak el. A jogszabály lehetővé tette a helyi kommunák számára a bankok és pénzüzetek alapítását. Ez utóbbi intézkedés szakított a szovjet típusú egyszintű bankrendszer gyakorlatával. Az 1950-es évek második felében három szövetségi bankot alapítottak: a Külkereskedelmi Bankot (1955, Jugobank), a Jugoszláv Beruházási Bankot (1956) és az Agrárbankot (1958). A kormány felügyelete alatt működő Beruházási Bank az állami beruházások legfőbb finanszírozója volt.⁴⁹

Összegezve elmondható, hogy a jugoszláv gazdaság az 1950-es években bevezetett reformintézkedésekkel, bár továbbra is állami tulajdonban maradt, fokozatosan a piac felé fordult, amit elősegített az áruk és a munkaerő szabad áramlása, valamint a piaci árak.⁵⁰

9. Konklúzió

Sztálin halála (1953. március 5.) és Georgi Malenkov miniszterelnök hatalomra jutása fordulópontot jelentett a Szovjetunió és Kelet-Közép-Európa országainak modernkori történetében. Az új szovjet vezetés – szakítva a korábbi sztálinista gazdaságpolitikával, amely az erőltetett ütemű iparosításra és a mezőgazdaság kollektivizálására épült – módosította a korábbi gazdaságfejlesztési koncepciót. Mérsékelték a beruházásokon belül a nehézipar, és ezen belül a hadiipari részesedési arányát. A térség számos országában felhagytak a mezőgazdaság erőszakos téeszésítésével (Csehszlovákia, NDK, Lengyelország és Magyarország) és a paraszti adóterhek, valamint a beszolgáltatási kötelezettségek csökkentésével ösztönözték az élelmiszer-termelés növelését. A korábbi sztálinista időszakhoz képest

nagyobb hangsúlyt helyeztek a közép- és kelet-európai lakosság életszínvonalának növelésére és a könnyűipari ágazatok fejlesztésére. További lényeges változást jelentett a szovjet pártvezetés részéről a személyi kultusz és a sztálini terror elítélése. Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14-25.) egybeesett a desztalinizáció folyamatával és alapvető hatást gyakorolt a térség államainak későbbi politikai és gazdasági fejlődésére.

JEGYZETEK / NOTES

1. Németh István (2002): Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990). Aula Kiadó. Budapest. 494. old.
2. Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Chapter 7. Eastern Europe within the Soviet orbit. Aldershot, Hants, England: E. Elgar. 143-144. old.
3. Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 383-384. old.
4. Németh (2002): 498. old.
5. Honvári János (2005): 384. old.
6. Németh (2002): 502. old.
7. Németh (2002): 504-505. old.
8. Aldcroft – Morewood (1995): 112. old.
9. Pető Iván – Szakács Sándor (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985. I. Az újjáépítés a tervutasításos irányítás időszaka. 1945-1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 248-249. old.
10. Lendvai Edina: A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990. Mezőgazdaság. A koalíciós időszak (1945-1949). In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 166. old.
11. Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 378. old.
12. Romsics (1999): Uo. 378. old.
13. Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 145-146. old.
14. A szocialista Csehszlovákia gazdasági életéről lásd Gulyás (2005) 12-123. old és 124-125. old.
15. Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart

- / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan. A. Van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff: Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 636. old.
16. Honvári (2005): 384-385. old.
  17. Myant, Martin (1989): *The Czechoslovak Economy 1948-1988. The battle for economic reform.* Cambridge University Press. Cambridge. 67-73. old.
  18. Myant (1989): 73. old.
  19. Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. In *Search of Balanced Development.* In: M. C. Kaser (eds). *The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy.* Oxford University Press. Oxford. 104-106. old.
  20. Honvári (2005): 385. old.
  21. Szokolay Katalin (1997): *Lengyelország története.* Balassi Kiadó. Budapest. 210. old.
  22. Szokolay (1997): Uo. 210.
  23. Aldcroft – Morewood (1995): i. m. p. 144.
  24. Berend T. Iván (1999): *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990.* Vince Kiadó. Budapest. 145. old.
  25. Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. *Search of Balanced Development.* In: M. C. Kaser (eds). *The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy.* Oxford University Press. Oxford. 97. old.
  26. Brus (1986): 98. old.
  27. Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): *The Polish economy in the Twentieth Century.* Croom Helm. London & Sydney. 262-263. old.
  28. Szokolay (1997): 213. old.
  29. Slay, Ban (1994): *The Polish Economy. Crisis, reform, and transformation.* Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 29. old.
  30. Landau – Tomaszewski (1985): 249-251. old.
  31. Brus (1986): 97-98. old.
  32. Honvári (2005): 385. old.
  33. Balogh László (2001): *Románia története.* Aula Kiadó. Budapest. 179. old.
  34. *A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1956. december 27-29-i plenáris ülésének határozata.* Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest. 1957. 4-17. old.
  35. Balogh (2001): 185-186. old.
  36. Chervenkov, Vulko (1954): *Kongresszusi beszámoló.* In: *Sheshti kongressz na Blgarszkata komunisticeszka partija.* Sofia. 35. old.

37. Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 174. old.
38. Lampe, John R. (1986): The Bulgarian economy in the Twentieth Century. Croom Helm. London. 144-145. old.
39. Brown, J. F. (1970): Bulgaria under Communist Rule. Praeger Publishers. New York. 205-208. old.
40. Aldcroft – Morewood (1995): 120. old.
41. Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 380. old.
42. Jelavich, Barbara (2000): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris Kiadó. Budapest. 319. old.
43. Jugoszlávia politikai- és gazdasági életéről lásd. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 128-141. old. A szocialista jugoszláv államban a gazdasági és a nemzet/nemzetiség kérdéskör szorosan összefonódott, lásd Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közgazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old. Továbbá Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
44. Jelavich (2000): 337. old.
45. Schrenk, Martin – Ardan, Cyrus – El Tatawy, Nawal A. (1979): Yugoslavia. Self-management Socialism and the Challenges of Development. The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 24. old.
46. Bićanić, Rudolf (1973): Economic policy in socialist Yugoslavia. Cambridge University Press. Cambridge. 69. old.
47. Berend (2008): 175. old.
48. Juhász József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 136. old.
49. Sundhaussen, Holm (1987): Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 902-903. old.
50. Ivan T. Berend (1996): Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery. Cambridge University Press. Cambridge. England. 98. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic change in Eastern Europe since 1918. Chapter 6. A new start under socialism in the 1950s and 1960s. Aldershot, Hants, England: E. Elgar, 105-128. old.
- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Chapter 7. Eastern Europe within the Soviet orbit. Aldershot, Hants, England: E. Elgar, 128-156. old.
- A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1956. december 27-29-i plenáris ülésének határozata. Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest. 1957. 4-17. old.
- Balogh László (2001): Románia története. Aula Kiadó. Budapest. 176-187. old.
- Berend T. Iván (2008): Európa gazdasága a 20. században. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 174-178. old.
- Berend T. Iván (1999): Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944-1990. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990. Vince Kiadó. Budapest. 127-161. old.
- Bićanić, Rudolf (1973): Economic policy in socialist Yugoslavia. Cambridge University Press. Cambridge. 63-71. old.
- Brown, J. F. (1970): Bulgaria under Communist Rule. Praeger Publishers. New York. 205-208. old.
- Brus, Włodzimierz (1986): 1957 to 1965. Search of Balanced Development. In: M. C. Kaser (eds). The economic history of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy. Oxford University Press. Oxford. 71-139. old.
- Chervenkov, Vulko (1954): Kongresszusi beszámoló. In: Sheshti kongressz na Blgarszkata komunisticheska partija. Sofia. 35-36. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2009): Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a Titó-i Jugoszláviában. Tér és Társadalom 2009/2. szám. 155-169. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
- Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 142-146. old.
- Honvári János (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó. Budapest. 381-385. old.

- Ivan T. Berend (1996): *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery.* Cambridge University Press. Cambridge, England. 94-126. old.
- Jelavich, Barbara (2000): *A Balkán története. II. kötet. 20. század.* Osiris Kiadó. Budapest. 318-339. old.
- Juhász József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia.* Aula Kiadó. Budapest. 124-139. old.
- Kaposi Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 368-382. old.
- Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): *The Polish economy in the Twentieth Century.* Croom Helm. London & Sydney. 249-271. old.
- Lendvai Edina: *A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990. Mezőgazdaság. A koalíciós időszak (1945-1949).* In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig.* JATE Press Kiadó. Szeged. 161-173. old.
- Lampe, John R. (1986): *The Bulgarian economy in the Twentieth Century.* Croom Helm, London. 139-155. old.
- Myant, Martin (1989): *The Czechoslovak Economy 1948-1988. The battle for economic reform.* Cambridge University Press. Cambridge. 65-89. old.
- Németh István (2002): *Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990).* Aula Kiadó. Budapest. 491-505. old.
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985. I. Az újjáépítés a tervutasításos irányítás időszaka. 1945-1968.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 239-292. old.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó. Budapest. 373-382. old.
- Schrenk, Martin – Ardalan, Cyrus – El Tatawy, Nawal A. (1979): *Yugoslavia. Self-management Socialism and the Challenges of Development.* The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 22-31. old.
- Slay, Ban (1994): *The Polish Economy. Crisis, reform, and transformation.* Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 27-31. old.
- Sundhaussen, Holm (1987): *Jugoslawien von 1914 bis zur Gegenwart.* In: *Euro-päische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V.* Band 6. Klett-Clotta. Stuttgart. 847-915. old.
- Szávai Ferenc: *A szocialista korszak gazdasági élete 1945-1990.* In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig.* JATE Press Kiadó. Szeged. 147-161. old.

Szokolay Katalin (1997): Lengyelország története. Balassi Kiadó. Budapest. 210-214. old.

Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan. A. Van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Miecz, Friedrich Vittinghoff: Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 598-639. old.